

„Rebellen” aan het Oostfront. De politieke moeilijkheden bij de Vlaamse oostfronters. (Eerste deel)

Bruno DE WEVER

Deze tekst bevat een lichte herwerking van het betreffende hoofdstuk in mijn publikatie 'Greep naar de macht'. Het eerste deel vormt echter de inleiding op de verwerking van nieuw onderzoeksmateriaal dat in twee volgende delen van deze bijdrage zal uiteengezet worden.

Tijdens mijn onderzoek naar de geschiedenis van de Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen-SS kwam ik tot de constatering dat de vrijwilligers onderling een hevige politieke strijd voerden aangaande het doel van hun inzet¹. Dat is niet zo verwonderlijk. De groepen die in Vlaanderen verantwoordelijk waren voor de werving deden dat in de eerste plaats met de bedoeling zich politiek waar te maken tegenover de bezetter. Een aanzienlijk deel van de vrijwilligers was lid van de rivaliserende groepen, nl. het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) enerzijds en de Vlaamse SS en zijn verlengstuk de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag) anderzijds.

Vooraf het VNV recruteerde vele vrijwilligers. Sommigen kwamen al snel in botsing met de Duitse officieren en onderofficieren én met Vlaamse SS'ers. De SS-leiding wilde met de werving voor het Vlaams Legioen en de Waffen-SS een geïndoctrineerde Groot-Germaanse speerpuntbeweging vormen die met name het nationalistische VNV moest bestrijden. Het is evident dat dit tot ernstige spanningen moest leiden bij de vrijwilligers. Medio 1943 kwam het tot een uitbarsting. Aanleiding vormde de afschaffing van het Vlaams Legioen en de inlijving van de vrijwilligers in de Waffen-SS. Hiermee wilde de SS-leiding het VNV de illusie ontnemen dat de Vlaamse oostfronters een rol speelden in een Vlaams-nationalistisch project. Een aantal VNV-gezinde vrijwilligers begrepen de politieke betekenis van hun inlijving in de Waffen-SS. Zij vormden een clandestiene organisatie die zich verzette tegen de afschaffing van het Vlaams Legioen. Ze noemden zichzelf „rebellen”. Hun agitatie resulteerde in een collectieve eedweigering.

1. B. DE WEVER, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS*, Tiel; Weesp, 1984.

De oprichting van het Vlaams Legioen : bedrog en illusies

Op 20 april 1941 gaf Staf De Clercq het bevel tot werving voor de Waffen-SS. Al in december 1940 had hij verklaard dat Vlaanderen „geen Duits bloed kon aanvaarden zonder tegenprestaties”.² Het VNV moest met andere woorden consequent zijn met zijn politiek van samenwerking met de bezetter door een actieve rol te spelen in de oorlogsvoering. Maar de VNV-leider botste al gauw op het bezwaar dat Adolf Hitler de „Reichsführer-SS”, Heinrich Himmler, het monopolie had gegeven om militaire collaborateurs uit de Germaanse landen te organiseren.³ Het VNV was toen al in een hevige strijd verwickeld met de Algemene-SS Vlaanderen die de totalitaire aanspraken en het politieke project van het VNV van de hand wees door zich uit te roepen tot de leidende organisatie die de „Anschluss” van Vlaanderen bij het Duitse Rijk zou realiseren. De Vlaamse SS kon daarbij rekenen op de machtige steun van Himmler, die de Vlaamse SS precies met dat doel had opgericht.

Toen De Clercq na maanden aarzeling de werving voor de Waffen-SS beval, besefte hij dat het een risicovolle onderneming was. Hij waagde het omdat hij meende op die manier het vertrouwen te kunnen winnen van Himmler en Hitler. Hij hoopte dat hij op die manier de Vlaamse SS onder controle zou kunnen krijgen en politiek neutraliseren. De bocht die De Clercq hiervoor moest nemen, werd bij zijn volgelingen niet bijzonder enthousiast onthaald. Vele VNV'ers vreesden dat de werving voor de Waffen-SS militanten zou overleveren aan de vijand. De inspanningen die VNV-propagandaleider Reimond Tollenaere zich getrooste om de „laag-bij-de-grondse” bezwaren tegen de Waffen-SS te ontcrachten, zijn een aanwijzing voor de terughoudendheid van vele VNV'ers.⁴ Tollenaere was de belangrijkste drijvende kracht achter de werving. Hij overtuigde De Clercq van de noodzaak tot een akkoord met de SS te komen. De werving kende evenwel een gering succes. Slechts enkele honderden vrijwilligers, waaronder een deel VNV'ers, meldden zich. Zij kwamen terecht in de Waffen-SS „Standarte Nordwest”. Zij wisten niet hoe hun engagement een zet was in het schaakspel tussen de VNV-leiding en de SS-leiding in Berlijn.

Het VNV liep pas echt warm voor een militaire collaboratie nadat de oorlog tussen Duitsland en de Sovjetunie uitbrak. Als men er de VNV-pers van die

2. *Volk en Staat*, 3 december 1940.

3. De Clercq heeft getracht dit monopolie van de SS te negeren. Hij deed in het voorjaar van 1941 een voorstel aan het „Oberkommando der Wehrmacht” (OKW) om een kustwacht-eenheid te vormen tegen Engeland. Toen Berger dat vernam liet hij De Clercq weten „dass die Aufstellung einer flämischen Einheit im rahmen des Heeres nie zustandenkommen wird, weil sie gegen einen ausdrücklichen Wunsch des Führers [...] gehe”. Bundesarchiv Koblenz (BAK), NS 19 (neu), 2140.

4. *Volk en Staat*, 8 mei 1941.

tijd op naslaat krijgt men de indruk dat het VNV van top tot basis razend enthousiast was om deel te nemen aan de oorlog. Van het moment af dat De Clercq op 8 juli 1941 in *Volk en Staat* de oprichting van een antibolsjewistisch Vlaams Legioen aankondigde, verscheen in de partijkrant de ene ronkende verklaring na de andere waarin vooraanstaande VNV-ers beweerden zich te hebben gemeld voor de strijd. Een geruchtenstroom kwam op gang. Het Vlaams Legioen zou een zelfstandig VNV-leger worden dat later zou samensmelten met het Nederlandse Legioen van Anton Mussert. Vlaamse (lees VNV-) officieren zouden in het Nederlands het bevel voeren. Het Vlaams Legioen zou niet in het heetst van de strijd komen maar achter het front als bezettingsleger opereren.⁵ Na een korte inzet zou het Vlaams Legioen naar Vlaanderen terugkeren... Al deze beweringen stonden in VNV-publicaties in de zomer van 1941. De oorsprong van de geruchtenstroom was misschien de bekendmaking van de richtlijnen van het OKW (Oberkommando der Wehrmacht) waarin stond dat buitenlandse vrijwilligers in gesloten eenheden en onder eigen leiding aan de strijd konden deelnemen.⁶

De manier waarop volgens het OKW de militaire collaboratie aan het Oostfront zou vorm krijgen, klonk de VNV-leiding als muziek in de oren. Het VNV kon zich bevrijden van de SS-dwangbuis vermits de nieuwe eenheid volledig zou gecontroleerd worden door het VNV. De vrijwilligers konden aan het Oostfront bewijzen dat „Vlaanderen nog levenskrachtig was”, maar vooral dat het VNV de aangewezen formatie was om er de macht uit te oefenen.

De geschiedenis liep heel anders. Mocht de VNV-leiding de OKW-richtlijnen volledig gelezen hebben dan zou ze daar al uit hebben kunnen leren dat de „Reichsführer-SS” zijn controle over de Germaanse vrijwilligers niet opgaf. Vlamingen zouden nl. zoals de andere als Germaans beschouwde nationaliteiten „in die Verbände der Waffen-SS eingestellt, bzw. als Freiwilligenverbände zugeteilt” worden.⁷ Himmler gaf zijn monopolie niet uit handen omdat hij de vrijwilligers als het koniginnestuk van zijn Germaanse politiek beschouwde. Zij zouden het ferment worden van een politieke en culturele sfeer die de bezette Germaanse landen tot het nationaal-socialisme en de SS zouden brengen.⁸ Himmlers medewerker „SS-Gruppenführer” Gottlob Berger was de

5. O.m. Tollenaere was verantwoordelijk voor de verspreiding van de opvatting dat het Vlaams Legioen achter het front zou opereren: R. TOLLENAERE, Onderrichtingen nopens het Vlaams Legioen, in: *Volk en Staat*, 19 juli 1941. Tollenaere beweerde overigens hetzelfde aangaande diegenen die zich meldden voor de „SS-Standarte Nordwest”: R. TOLLENAERE, Waarom Waffen SS?, in: *De ZB-Man*, april 1941. De vraag is waarop Tollenaere zich baseerde.

6. BAK, NS 19 (neu), 1871. „Richtlinien für den Einsatz ausländischer Freiwilliger im Kampf gegen die Sowjetunion”.

7. BAK, NS 19 (neu), 1871. Ibidem.

8. N.K.C.A. IN 'T VELD, *De SS en Nederland*. Documenten uit SS-archieven 1935-1945, 2 dln., 's Gravenhage, 1976, blz. 165.

drijvende kracht achter deze politiek. Als leider van het „SS-Hauptamt” (SSHA) was hij verantwoordelijk voor de recruterings van vrijwilligers. Het bood hem de gelegenheid zijn macht in het SS-apparaat te vergroten. Berger gebruikte zijn „Ergänzungsamt” om zich in de „Germanische Arbeit” (de Germaanse politiek) te engageren.⁹ In feite was het zijn ambtgenoot „SS-Obergruppenführer” Reinhard Heydrich, leider van het „Reichssicherheitshauptamt” (RSHA), die door Himmler werd aangesteld als verantwoordelijke voor de politieke linie van de gehele SS.¹⁰ Heydrich liet niet na Berger hierop te wijzen „da ich ja dem Reichsführer-SS für die politische Linie in den besetzten Gebieten verantwortlich bin”.¹¹ Berger haastte zich te antwoorden: „Durch die Ergänzungsarbeit selbst wurde ich zwangsläufig in den politischen Tageskampf hineinverflochten” en volkomen onoprecht voegde hij er aan toe: „ohne dass diese Art der Aufgabe von mir erwünscht, oder gar gesucht worden wäre”.¹² Aanleiding voor de wrijving tussen de twee SS-leiders was het feit dat Berger „Präsident” van de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap was geworden, een mantelorganisatie van de SS in Vlaanderen.¹³ Berger beschouwde de werving voor de Waffen-SS als een verlengstuk van de SS-politiek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij de recruteringscijfers voor het Oostfront als een zuivere aanwinst voor de SS beschouwde en dat hij de werfresultaten in één adem vermeldde met deze van de Vlaamse SS. Over deze formatie kon hij op 27 augustus 1941 tevreden aan zijn chef melden: „Das was wir jetzt in der Flämischen SS gesammelt haben denkt grossdeutsch und bekennt sich restlos zum Anschluss an dass Reich. Es sind dies die Männer die ein besonderes Abzeichen, wie den Flämischen Leu, an der Uniform ablehnen, ‘weil es der Anfang vom Separatismus sei’”.¹⁴ Berger stelde dan ook alles in het werk om de oostfrontvrijwilligers zo vlug mogelijk met de SS-ideeën te indocineren.

Heeft de VNV-leiding dit alles in de euforie van de zomer van 1941 niet doorzien? Kon zij dit doorzien? Heeft zij de consequenties beseft van het overleveren van militanten aan de SS? Het zijn vragen die moeilijk te beantwoorden zijn. Men mag niet vergeten dat rond het VNV door alle mogelijke Duitse instanties, met de Militärverwaltung (MV) en diverse SS-diensten in de hoofd-

9. H. BUCHHEIM, *Die SS — das Herrschaftsinstrument*, in: H. BUCHHEIM e.a., *Anatomie des SS-Staates*, dl.1, München, 1984 (4), blz. 211.

10. H. BUCHHEIM, *Die SS [...]*, blz. 85.

11. BAK, NS 19 (Neu), 2197. Heydrich aan Berger, 4 november 1941.

12. BAK, NS 19 (Neu), 2197. Berger aan Heydrich, 5 november 1941.

13. Al in augustus 1941 vatte Berger het plan op de DeVlag als mantelorganisatie voor de SS te gebruiken. BAK, NS 19 (Neu), 2140.

14. BAK, NS 19 (Neu) 2140. Berger aan Himmler, 27 augustus 1941.

rol, een web van intriges werd gesponnen.¹⁵ Men kan goed aannemen dat De Clercq heeft gemeend het Vlaams Legioen onder politieke controle te kunnen houden. Hoewel de VNV-leider de beslissing tot oprichting van het Vlaams Legioen naar alle waarschijnlijkheid zonder enig overleg heeft genomen, was het enthousiasme en de bereidheid tot medewerking bij vele vooraanstaande VNV-ers spontaan. Aan de basis was dat niet anders. Wellicht ligt dat ongebreidelde enthousiasme mee aan de basis van de snelle verspreiding van allerlei geruchten die de indruk wekten dat het Vlaams Legioen een soort VNV-partijgarde zou worden. Improvisatie en overhaasting deden de rest.

Pas op 2 augustus 1941, vier dagen vóór het vertrek van de eerste vrijwilligers, werd een akkoord tussen het VNV en de SS aangaande het Vlaams Legioen bereikt. Er werd een overeenkomst getekend door De Clercq en de leider van de Vlaamse „Ergänzungsstelle” „Hauptsturmführer” Karl Leib.¹⁶ Het VNV was erin geslaagd zijn doelstellingen te vrijwaren. De overeenkomst voorzag een stevige VNV-controle op het Vlaams Legioen. VNV-ers zouden worden samengebracht in gesloten compagnies en in de mate van het mogelijke geleid worden door eigen onderofficieren en officieren. De Clercq zou mee de commandant aanduiden. Enkele andere aanstellingen maakten de VNV controle compleet: de VNV-militieleiders Tollenaere, Jozef François en Paul Suys zouden verbindingsofficieren en „Betreuer” worden. Frans Daels, die sedert 1940 in de VNV-leiding zetelde, zou de medische dienst leiden en er werd ook een katholieke aalmoezenier voorzien.¹⁷ De Raad van Leiding van het VNV be-

15. Men leze hiervoor het basiswerk van ALBERT DE JONGHE, De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel (1942-1944), verschenen in de *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* van het Navorsings-en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGWO II), nrs. 3,4,5,7 en 8, 1974-1984. Voor de hier behandelde periode: Tweede deel: De infiltratie van de politieke kollaboratie in Vlaanderen door de SS van het begin der bezetting tot de dood van De Clercq (juni 1940-oktober 1942), in: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 4, 1976, 5-152. Zie ook: B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tiel; Gent, 1994.

16. Document gepubliceerd en kritisch geanalyseerd in B. DE WEVER, *Oostfronters [...]*, blz. 52-53.

17. Frans Daels heeft zich zonder enige twijfel gemeld voor het Vlaams Legioen en zich mee ingeschakeld in de werving. In het door Edgar Delvo opgetekende verslag van de Raad van Leiding van het VNV, d.d. 4 augustus 1941, staat te lezen: „wat het geneesherenkorps betreft, prof. Daels zal samen met Tollenaere en Leib vertrekken voor verdere regeling: keuze van geneesheren moet aan prof. Daels overgelaten worden”. Auditoraat-generaal Brussel (AGB), Dossier Edgar Delvo, map 13.

Onder welke voorwaarden de medische dienst van Daels zou tot stand komen is minder duidelijk. Uit briefwisseling met zijn patiënten blijkt dat Daels slechts de supervisie van het veldhospitaal zou waarnemen, zonder zelf voortdurend in de eenheid aanwezig te zijn. AGB, Dossier Frans Daels, map m. Wel is het zeker dat Daels nog in augustus 1941 afhaakte omdat hij meende dat bepaalde afspraken niet werden nagekomen. Eigen verzameling documenten. Frans Daels aan Franz Thedieck, 25 augustus 1940.

tuigde op 4 augustus 1941 haar volledige instemming met deze voorwaarden.¹⁸

Men kan zich afvragen waarom Leib voorwaarden aanvaardde die regelrecht indruisten tegen de politiek van de SS. Het is een belangrijke vraag want de niet naleving van de overeenkomst Leib/De Clercq vormt de basis van de conflicten die zich later voordeden bij de vrijwilligers. Ten eerste is het van belang de voorgeschiedenis te vermelden. Leib probeerde al van in 1940 het VNV te overhalen om de Vlaamse SS te erkennen. Omdat Leib niet in zijn opdracht slaagde, had Berger al in juni 1941 beslist Leib te vervangen. De vervanging was voorzien op 9 juli en Leibs opvolger „SS-Brigadeführer” Konstantin Kammerhofer was tijdens de maand juli reeds in België.¹⁹ Het is niet ondenkbaar dat Leib de opdracht kreeg om de onderhandelingen over het Vlaams Legioen af te ronden, ook al moest hij daarvoor toezeggingen doen die niet konden gehonoreerd worden.

Dat de SS zich niets aantrok van wat werd afgesproken tussen Leib en De Clercq bleek al onmiddellijk na de aankomst van de eerste vrijwilligers in de SS-opleidingscentra in Debica en Arys (Polen). Op 25 augustus 1941 schreef Tollenaere na een gesprek met de bevelvoerder van de opleidingseenheid aan De Clercq: „Het is duidelijk dat Leib alle mogelijke beloften gedaan heeft, en alles maar op papier liet zetten teneinde ‘zijn’ Legioen er door te halen. Hoofdzakelijk was bij Leib zijn getal hebben. Alles was daarvoor goed. De Standartenführer [Reich] sprak van Leib in een concentratiekamp te doen steken!”²⁰ De bevelvoerende officier beweerde niets van het contract te weten en hij had op 11 augustus 1941 de Vlaamse recruten bij de „SS-Standarte Nordwest” gevoegd. Dat was de eenheid van de Vlamingen die zich in de lente had gemeld, na de oproep van De Clercq op 20 april 1941. Toen iets meer dan de helft halstarrig bleef weigeren dat bevel op te volgen vond hij er niets beter op dan de dwarsliggers bij het Nederlandse Legioen in te lijven.²¹

Reich volgde nochtans instructies uit Berlijn. Op 6 augustus 1941 had Hans Jüttner, leider van het „SS-Führungshauptamt” in de Waffen-SS verantwoordelijk voor de recrutenopleiding, het bevel gegeven de Vlamingen die die dag uit Vlaanderen vertrokken op te stellen bij de „SS-Standarte Nordwest”.²²

18. AGB, Dossier Edgar Delvo, map 13. Verslag van de Raad van Leiding van het VNV, 4 augustus 1941. Aanwezig waren: Staf De Clercq, Frans Daels, Hendrik Elias, Jan Timmermans, Reimond Tollenaere, Reimond Speleers en Edgar Delvo.

19. A. DE JONGHE, *De strijd* [...], deel 2, blz. 46-47.

20. Eigen verzameling documenten. Brief Tollenaere aan De Clercq, 25 augustus 1941. Tollenaere dacht er zelfs aan het Legioen terug naar huis te sturen als de zaken niet opklaarden. Dat schreef hij op 28 augustus 1941 aan zijn vrouw. Documenten Hilda Tollenaere.

21. Eigen verzameling documenten. Brief Tollenaere aan De Clercq, 25 augustus 1941.

22. Document gepubliceerd door N.K.C.A IN 'T VELD, *De SS* [...], blz. 570.

Jüttner was blijkbaar niet op de hoogte van Bergers politieke plannen en de recrutendriller Reich bijgevolg evenmin. Vanzelfsprekend was de oplossing die deze laatste aan de moeilijkheden had gegeven voor Berger onaanvaardbaar. Reich had met de inlijving van enkele honderden Vlamingen bij het Nederlandse Legioen een echte „Dietse eenheid” gevormd. Op 16 september 1941 vroeg Berger dan ook aan zijn collega Jüttner of deze wilde bevelen dat „SS-Oberführer Reich doch ganz klein wenig Vernunft annehmen und sich dessen bewusst sein soll, dass seine Arbeit die weitere deutsche Politik in Belgien und in den Niederlanden massgebend positiv oder negativ beeinflusst” en dat „das Flamen-Bataillon aus politischen Gründen möglichst bald herausgenommen werden muss, um als ‘selbständige Legion’ eingesetzt werden zu können”. Door Vlamingen en Nederlanders samen op te stellen, schreef Berger nog, wordt „der dietsche Gedanke’ gefördert”.²³ Het waren dus Bergers politieke plannen die beslissend waren voor wat er gebeurde met het Vlaams Legioen. Hij beseftte maar al te goed dat het nog niet mogelijk was het Vlaams Legioen zonder meer in te lijven in de Waffen-SS. Voorlopig moest de schijn hoog gehouden worden en daarom kon het Vlaams Legioen „zelfstandig” blijven bestaan (bemerkt de aanhalingstekens in het citaat hierboven).

Berger speelde hetzelfde spel met de andere Germaanse Legioenen. Door de explosieve situatie in Vlaanderen moest hij echter dubbel op zijn tellingen passen. Op 19 september 1941 meldde hij aan Himmler: „Staf De Clercq [sic], der vor einem Vierteljahr ausgesprochen in unserem Fahrwasser lief, hat sich in jeder Form von uns entfernt. Durch das geschickte Verhalten der Allg.SS konnte er mit Ausnahme eines Artikels im *SS-Man* und der Angelegenheit ‘Legion’ nichts Positives vorbringen”.²⁴ Berger wilde De Clercq geen aanleiding geven om zich terug te trekken en mede daarom werd op 24 september 1941 het Vlaams Legioen terug opgericht. Dat de Vlaamse SS’ers zich „geschickt” gedroegen, was alvast niet de mening van Tollenaere die De Clercq meldde: „De tegenwerking van de mannen die uit de Algemene-SS Vlaanderen komen is hier schandig. Zij pesten onze mannen het meest en gedragen zich als knechten. We hebben reeds gehoord dat zij gaan oppositie maken omdat zij een leeuwenschild op de mouw moeten dragen!!”²⁵

Het waren deze SS-gezinde vrijwilligers die op lange termijn Bergers voornaamste troef vormden. In een hen gunstig milieu en gesteund door een politieke vorming slaagden zij er effectief in talrijke VNV-gezinde vrijwilligers te beïnvloeden. Een harde kern VNV-ers bleef zich evenwel verzetten en veroorzaakte een groeiende polarisering bij de vrijwilligers. Hun voornaamste troef

23. BAK, NS 19 (Neu), 2140. Berger aan Jüttner, 16 september 1941.

24. BAK, NS 19 (Neu), 2140. Berger aan Himmler, 17 september 1941.

25. Eigen verzameling documenten. Tollenaere aan De Clercq, 25 augustus 1941. Twee dagen later meldde Berger aan zijn chef uiterst tevreden dat de Vlaamse SS niets wilde weten van het separatistische Vlaamse Leeuwenschild (cfr. infra).

was het optreden van sommige Duitse opleiders die vaak niet het minste begrip toonden voor het engagement van de Germaanse vrijwilligers. Ze maakten daardoor talrijke psychologische blunders en werkten op die manier de polarisering in de hand.²⁶

De politieke moeilijkheden rond het Vlaams Legioen

De moeilijke geboorte van het Vlaams Legioen was slechts het begin van nog veel meer politieke strubbelingen. Het Vlaams Legioen werd wel terug opgericht, maar op belangrijke overeengekomen punten kreeg het VNV geen genoegdoening. De VNV-gezinde vrijwilligers bleven tevergeefs aandringen op de nakoming van voorwaarden waaronder zij werden geworven. Zij wensten een eenheid met een duidelijke VNV-signatuur en aanvaardden niet dat hun beweging, hun Leider en hun engagementsmotieven over de hekel werden gehaald. Die bekommernis uitten ze in een niet aflatende stroom van alarmerende berichten aan de VNV-leiding. Een korte bloemlezing uit enkele bewaard gebleven brieven geeft een goed beeld. De meeste van de geciteerde brieven ontsnapten aan de militaire censuur doordat zij werden gesmokkeld door verlofgangers. Adolf Erauw, de gewezen VNV-propagandaleider van Dendermonde, zond vanuit Debica al op 24 augustus 1941 een rapport aan de VNV-leiding.²⁷ „Vanwege [Vlaamse SS'ers] gaat er een geweldige actie uit tegenover het Vlaams Legioen: zij beschouwen ons als gespuis dat voor niets deugt en gekomen is voor plaatsjes. En wanneer ze eenmaal terug in Vlaanderen komen, zij zullen dan alles in orde brengen en die boel van Staf De Clercq en Co opkuisen”. Twee dagen later schreef de VNV'er Bert Moereels aan de algemeen secretaris van het VNV: „Ge weet dat er in de Waffen-SS nogal duchtig gestreden werd. VNV-ers tegen Vlaamse SS-mannen die [...] ons voortdurend tartten en aanvielen en zelfs de Leider beledigden. D.i. een 'georganiseerde campagne' meen ik”.²⁸ Jan Delbaere, één van de weinige Vlaamse officieren, schreef over de Vlaamse SS'ers: „Het gaat vooral tegen de Leider, en ge kunt nagaan dat alles wat ze meegekregen hebben niets anders dan een haat tegen de Leider en onze beweging is en verder niets. Zij zijn dragers van een nieuw minderwaardigheidscomplex. Wij Vlamingen zijn niets maar de Duitsers kunnen alles en al wat Duits is, is per definitie goed. Tegen

26. Himmler zag zich herhaaldelijk verplicht op te treden tegen de SS-opleiders die Germaanse vrijwilligers beledigden als minderwaardige soldeniers (cfr. infra).

27. ARA, Fonds Krijgsgerecht (KA), Bundel 921. Adolf Erauw, „Ondervindingen opgaan tijdens het verblijf in het opleidingskamp der Waffen SS”, 24 augustus 1941.

28. ARA, KA, Bundel 921. Moereels aan Van den Berghe, 26 augustus 1941.

deze mentaliteit hebben wij hier al dagen te reageren".²⁹ Na zijn aankomst te Debica schreef vrijwilliger Rudy Pauwels: „Ik ondervond dadelijk, dat er hier door de zgn. Vlaamse SS een propaganda werd ingezet om zoveel mogelijk het Vlaams Legioen bij de officieren te discrediteren. Allerhande valse beweringen, zoals bv. dat wij enkel op die voorwaarde naar hier zijn gekomen om als bezettingsleger gebruikt te worden, dat indien dit niet het geval mocht zijn er velen terug naar huis zouden trekken en dergelijke onzinnige praat meer. Verder werd de spot gedreven met de Leiding der Eenheidsbeweging [...]".³⁰

De citaten bewijzen de scherpe politieke tegenstelling tussen SS-gezinde en VNV-gezinde vrijwilligers. Ze tonen ook aan dat er veel verwarring bestond aangaande de voorwaarden waaronder het Vlaams Legioen werd opgericht. De kwestie van het al of niet ingezet worden als bezettingsleger is illustratief. Duitse opleiders gebruikten deze verwarring om psychologische druk uit te oefenen. Diegenen die weigerden over te stappen naar de Waffen-SS werden uitgescholden voor „zwakkelingen, ouderlingen en lafaards" zoals Tollenaere schreef. Nochtans was hij zelf verantwoordelijk voor het gerucht van het bezettingsleger.³¹

Omdat een aantal vrijwilligers bleef weigeren zich neer te leggen bij hun de facto inschakeling in de Waffen-SS, kon Tollenaere bedingen dat hen eenmalig de kans werd geboden terug huiswaarts te keren. Enkele tientallen maakten van die gelegenheid gebruik, o.m. enkele „vrijwilligers" die waren gersonseld als arbeiders en chauffeurs voor Noord-Frankrijk en die tegen hun wil waren ingelijfd in de Waffen-SS.³² Anderen keerden om politieke redenen terug. Onder hen Kamiel Vanderlinden en Roger Soenen, twee artsen die zich hadden gemeld voor de geneeskundige dienst van prof. Daels. Zij brachten beiden verslag uit bij de VNV-leiding over wat ze hadden meegemaakt. Hun rapporten maakten indruk. Soenen schreef dat de overeenkomst met Leib als een vodje papier kon worden beschouwd: „Toen we de Standartenführer [Reich] deden opmerken dat we in zekere contractueel vastgelegde voorwaarden gekomen waren en we een politieke VNV-afgevaardigde mede hadden, die er mede belast was om over de uitvoering van dit kontrakt te waken, verklaarde hij dat hij van dit kontrakt niets afwist, dat de voorwaarden van dit kontrakt [...] van militair standpunt uit onzinnig waren, wat we moesten beamen, en dat hij met po-

29. ARA, KA, Bundel 921. Jan Delbaere aan Edgar [Delvo?], Nürnberg, 31 augustus 1941. Delbaere was op een leergang te Nürnberg maar hij schrijft over toestanden te Debica.

30. ARA, KA, Bundel 921. (Rudy) Pauwels, „Enkele losse gedachten", (augustus 1941).

31. Eigen verzameling documenten. Tollenaere aan De Clercq, 23 augustus 1941. Inzake het gerucht van het bezettingsleger: cfr. supra.

32. Tegen deze praktijken werd door Tollenaere gereageerd. Ook andere vrijwilligers maakten gewag van onvrijwillig ingelijfde Vlamingen. Eigen verzameling documenten. Zie ook F. VAN ELSACKER, *Een oostfront vertelt*, Antwerpen, s.d., blz. 15-17.

litiek of politieke commissarissen geen uitstaans had. [...] De officieren vonden de contractparagraaf omtrent de aalmoezenier bijzonder grappig: dat was eigenlijk een unicum: in de ganse Waffen-SS bestaat immers geen aalmoezenier. [...] Dit moet echter mijns inziens een zaak zijn van 'to be or not to be'; het is eenvoudig niet in te beelden dat men onze Vlaamse katholieke jongens eventueel zou laten sneuvelen zonder geestelijke zorgen; de geest was zodanig dat sommige onzer jongens zich reeds niet meer katholiek durfden te noemen evenmin als ze zich VNV-ers durfden te noemen. Het daar geldende Duitse standpunt [...] is ongeveer het volgende: Vlaanderen is een door het verdrag van Münster verloren gegaan stuk van Duitsland. Onze taal is een Duits dialect en alleen tengevolge onze politieke wedervaardigheden werd het Hoogduits niet onze schrijftaal. [...] Het verstandigste wat ons dus te doen staat in ons zo rap mogelijk te ontvlaamsen en te verduitsen opdat wij evenwaardige Duitsers zouden kunnen worden, daar waar we als Vlamingen maar tweederangsburgers zullen blijven''.³³ Soenen ging zo nog enkele bladzijden door waarin hij beschreef hoe de Duitse en Vlaamse SS'ers VNV-gezinde vrijwilligers demoraliseerden.

Al deze jobstijdingen verwekte bij de VNV-leiding beroering. De brieven van Tollenaere hebben het zwaarst doorgewogen. Bovendien was De Clercq in die weken zwaar ziek zodat de Raad van Leiding een voorlopige beslissing moest nemen. Het hoogste gezagsorgaan van het VNV kwam in spoedzitting bijeen en besliste de werving tijdelijk stop te zetten. Tollenaere kreeg de opdracht zoveel mogelijk te pogen de identiteit van het Vlaams Legioen te vrijwaren in afwachting dat het Legioen terug naar huis zou keren. Zover stond de VNV-leiding minder dan een maand na het vertrek van het eerste contingent vrijwilligers. Veelbetekenend is het slot van een brief van de algemeen secretaris van het VNV aan Tollenaere: „In hoeverre de terugkeer mogelijk zal zijn blijft natuurlijk ook voor ons hier de vraag, maar het was de eensgezinde mening van de Raad van Leiding, dat daar de enige weg ligt om het kwaad, dat niet meer goed te maken is, tot zijn minimum te herleiden''.³⁴

Van terugkeer was evenwel geen sprake. De vraag of dit politiek nog wel mogelijk was, moet onbeantwoord blijven aangezien de VNV-leider die optie nooit in overweging heeft genomen. Na zijn herstel probeerde hij persoonlijk de zaak recht te trekken. Op 11 oktober 1941 toog hij naar het Vlaams Legioen dat toen te Arys werd opgeleid. Bij die gelegenheid herhaalde hij een aan-

33. AGB, Dossier Daels. Memorandum Dr. Soenen, sd. (Augustus 1941). Ook Vanderlinden bracht in dezelfde zin verslag uit. Eigen verzameling documenten. Interview met K. Van der Linden, 15 januari 1986.

34. ARA, KA, Bundel 924. Van den Berghe aan Tollenaere, 1 september 1941.

tal eisen.³⁵ Andere eerder gestelde eisen had hij al opgegeven. De Clercq had ingezien dat bepaalde zaken vanuit militair oogpunt niet realistisch waren bij gebrek aan een massale toevloed van vrijwilligers en opgeleid kaderpersoneel. Het Vlaams Legioen kon om die reden onmogelijk als een aparte militaire entiteit met een eigen kader opereren. Het belangrijkste voor de VNV-leider bleef evenwel de politieke controle over het Vlaams Legioen. Daartoe wilde hij een politiek kader vormen. Hij eiste dat onderofficieren uit het Belgische leger met hun rang in het Vlaams Legioen zouden kunnen worden opgenomen. Tollenaere moest verbindingsofficier worden tussen het Duitse commando en de Vlaamse troep.³⁶ Verder wenste hij „die baldige Einberufung des Feldgeistlichen laut übereinkommen”. (Als Feldgeistlicher wurde ein Pater Pancratius benannt). Dit laatste punt is zeker niet het minst belangrijke. Pancratius (Adelin Van Lancker) was een pater van de abdij van Orval en een vriend van De Clercq. De Clercq hoopte dat een katholieke aalmoezenier met VNV-sympathieën een geestelijke dam kon vormen tegen de SS-indoctrinatie. Na de terugkeer van De Clercq verscheen in *Volk en Staat* een artikel over zijn bezoek aan het Vlaams Legioen onder de titel „Ik ben zeer, zeer tevreden!”.³⁷ Ik betwijfel of dit werkelijk de gevoelens van De Clercq weerspiegelde. Daarvoor had hij te veel moeten prijsgeven van zijn oorspronkelijke plannen. Het licht voor de werving werd niettemin opnieuw op groen gezet waardoor de recrutering al gauw weer op volle toeren draaide. De propaganda zweeg over de moeilijkheden. Dat nam niet weg dat er intern kritiek leefde, ook al omdat de VNV-leiding steeds weer moest ervaren dat de SS een onbetrouwbare onderhandelaar was. De Clercq legde de groeiende kritiek naast zich neer. De conclusie van het hierboven al geciteerde rapport van Soenen werd in de wind geslagen. Ze was nochtans niet mis te verstaan: „Het vertrek van verdere legionnaires moet verhinderd worden, zoniet maakt het VNV zich bewust medeplichtig aan wat de meerderheid van het Legioen aanziet als een ronselarij van kannonnenvlees [...] Doet het VNV dit niet dan kan het niet langer onschuldig pleiten als bedrogen maar dan is het medeplichtig aan een zaak die, zoals ze nu is, voor Vlaanderen alleen een verlies van zijn beste krachten kan betekenen zonder hoop dat hieruit voor Vlaanderen wat ten goede komt”.³⁸

35. Eigen verzameling documenten. „Aktenvermerk über die Wünsche des Leiters des VNV Herrn Staf De Clercq die er nach Abschluss seines Besuches der Flämischen Legion geäußert hat”, s.d.

36. Tollenaere zelf beschouwde de vorming van eigen Vlaamse officieren als de hoogste prioriteit. Hij schreef op 27 december 1941 aan zijn vrouw dat hij dat eerst en vooral wil geregeld krijgen. Documenten Hilda Tollenaere.

37. *Volk en Staat*, 19-20 oktober 1941.

38. AGB, Dossier Daels. Memorandum Soenen, [augustus 1941].

Waarom volgde de VNV-leider de raad van Soenen niet op? Het antwoord moet gezocht worden in de opbodpolitiek die het VNV geen ruimte gaf. Op 1 september 1941 werd de Algemene-SS Vlaanderen omgevormd tot de 1ste SS-Standaard Vlaanderen en was daardoor voortaan formeel een deel van de Duitse SS. De hoop van De Clercq om de Vlaamse SS te neutraliseren door de organisatie in het VNV te integreren was hiermee vervlogen. De Vlaamse SS werd een serieuze politieke concurrent en het VNV was verplicht haar onmisbaarheid te bewijzen, ook op het vlak van de militaire collaboratie. Bovendien was De Clercq reeds van in de zomer van 1941 op de hoogte dat de DeVlag zich ontpopte tot een politieke organisatie die aanleunde bij de Vlaamse SS.³⁹ De Clercq hoopte dat zijn politieke invloed sterk genoeg zou zijn om het Vlaams Legioen als een VNV-instrument te vrijwaren. De kanalen langs waar dat moest gebeuren vielen evenwel weg of bleken luchtkastelen.

De aalmoezenier vertrok in november naar Berlijn om zich te melden voor het Vlaams Legioen maar werd daar afgescheept door de SS-leiding.⁴⁰ Tollenare had trouwens al vroeger gemeld dat een aalmoezenier botweg werd geweigerd en hij drong enkele weken voor zijn dood nog aan op het spoedig zenden van een aalmoezenier.⁴¹ Tollenare in wie De Clercq zeer veel hoop stelde, sneuvelde op 22 januari 1942. Vlaamse officieren en onderofficieren kwamen er pas ten volle toen het Vlaams Legioen al niet meer bestond.⁴² Ook van de geneeskundige dienst van Daels kwam niets in huis. Daels haakte af en ontpopte zich tot een tegenstander van de werving.

Maakte De Clercq zich na zijn bezoek aan de troepen in Arys nog illusies, dan zou hij spoedig ondervinden dat de macht van het VNV over het Vlaams Legioen onbestaande was. VNV'ers lichtten hem daarover in. Hun brieven maakten pijnlijk duidelijk hoezeer op hen werd ingewerkt om hen tot vijanden van het VNV te maken. Bij wijze van illustratie citeer ik hieronder uit enkele brieven die alleen al in de maand januari 1942 op het VNV-hoofdkwartier toekwamen.⁴³ Op 7 januari 1942 schreef legioensoldaat Waeterloos aan zijn vrouw

39. F. SEBERECHTS, *Geschiedenis van de DeVlag. Van cultuurbeweging tot politieke partij (1935-1945)*, Gent, 1991, blz. 25-27. Ook A. DE JONGHE, *De strijd [...]*, deel 2, blz. 66-71.

40. Eigen verzameling documenten. Interview met Ernest Van den Berghe, 24 november 1982 en 7 december 1983. Tevens schriftelijke getuigenis van K. Lambrechts aan auteur, 10 december 1985. In het VNV-archief zit afschrift van de brief die De Clercq aan Pancratius bij zijn vertrek meegaf. De brief is gedateerd op 5 november 1941. ARA, KA, Bundel 921.

41. Eigen verzameling documenten. Tollenare aan De Clercq, 30 september 1941 en 2 januari 1942.

42. Toen het Vlaams Legioen naar het front vertrok bestond het kader uit 25 Duitse officieren en 78 onderofficieren tegenover 14 Vlaamse officieren en 1 onderofficier.

43. Het gaat hier vrijwel uitsluitend over „gesmokkelde” brieven: brieven die de „Feldpost-prüfstelle” niet passeerden. Zij waren soms rechtstreeks aan De Clercq of de VNV-leiding gericht, soms aan lagere VNV-leiders of vaak aan familieleden van de vrijwilliger die de brieven doorstuurden.

een moedeloze brief die via Daels bij De Clercq terecht kwam. „Ik sta gereed om naar het front te vertrekken. [...] Of we terugkomen? Ik weet het niet. We rekenen hier allen niet meer ooit Vlaanderens grond terug te zien, om de eenvoudige reden dat de kondities waarop we kwamen niet nageleefd worden! De Leider had ons zo goed beloofd dat we, na een korte inzet terug naar Vlaanderen mochten, om daar het grote werk te verrichten! [...] 8 mannen zijn tot hertoe gesneuveld in onze compagnie, en meer dan ooit eren en lieven we Prof. Daels' IJzertoren! Vloek aan den oorlog [...] Wij de grote antimilitaristen wij staan hier nu ingelijfd bij de stormtroepen! [...] Daarvoor zijn wij niet gekomen en dat men dat aanvagen zou met Vlaanderens schoonste en beste krachten hebben we nooit kunnen denken. [...] Verbeeld U dat wij sedert wij beiden op 6 oogst samen te Biecht en te Kommunie gingen we hier geen gelegenheid van kerk of priester kregen! Als men er over spreekt lacht men ons uit. Dit alles is zo terugstotend, omdat men het ons helemaal anders had beloofd. De meeste onzer kameraden hier zijn gelovige jongens en voelen zich weinig op hun gemak zonder aalmoezenier”.⁴⁴

Legioensoldaat Lode Van der Vloedt schreef op 15 januari 1942 aan zijn ouders: „Ik begin te wanhopen nog ooit in Vlaanderen terug te komen, zoiets maakt een mens kapot. [...] Die rotte mentaliteit van zo een hoop bedorven kameraden maakt je ook van binnen gans kapot. Ze hebben ons al zo lang een aalmoezenier beloofd en nog is die niet hier. Willen we bidden of naar de kerk gaan dan moeten we ons verstoppen lijk dieven”.⁴⁵ Diezelfde week schreven de gebroeders Buys aan hun ouders: „Van pater Pancratius hebben wij hier nog niets gehoord. [...] Dat is iets wat absoluut niet in orde is. Dat moogt U de Leider laten weten. [...] We horen hier niets meer van het VNV, Zwarte Brigade, we vervreemden hier gans van de beweging. [...] Hier in het Vlaamse Legioen zijn te veel verschillende gedachten. Hoe die daar allemaal ingeslopen zijn weet ik niet, tenminste ik versta er mij niet uit”.⁴⁶

Op 24 januari schreef vrijwilliger Tony De Vis aan De Clercq: „In Letland begon eerst 't spel, men maakte ons uit voor zigeunervolk, jodengebroed, met een jodentaal, dat we geld genoeg gekost hadden aan de SS, dat wij Vlamingen de Duitsers blameerden. Men ging zo ver dat de bevolking dacht dat we soldeniers waren. [...] De jongens weten zo bitter weinig van Vlaanderen, van wat 't VNV doet, dat ontmoedigt nog meer, en hun vraag is: een gans Vlaams Legioen met Vlaamser officieren en meer in voeling komen met onze leiding”.⁴⁷

44. ARA, KA, Bundel 923.

45. ARA, KA, Bundel 923.

46. ARA, KA, Bundel 918.

47. ARA, KA, Bundel 918.

Men kan deze klachten niet afdoen als louter het gevolg van de specifieke verhouding tussen de Vlaamse rekrute en het Duitse kader van officieren en onderofficieren, al speelde dat natuurlijk ook een rol. Het ligt voor de hand dat in het repertoire van middelen om de rekrute psychologisch onder druk te zetten, het thema van de waardeloze buitenlandse soldaten die een schande was voor het glorierijke Duitse leger, een schlager was. De Duitse Waffen-SS-opleider was bovendien slecht op de hoogte van het politieke belang van de werving van de Germaanse vrijwilligers. Talrijk waren de klachten van de vrijwilligers over het totaal gebrek aan belangstelling voor hun engagementsmotief. Berger moest dat zelf toegeven⁴⁸ en ook Himmler zag zich herhaaldelijk verplicht te reageren tegen het ongeoorloofde gedrag van sommige SS-opleiders.⁴⁹ De toestanden in het Vlaamse Legioen verschilden niet van die in de andere Germaanse legioenen. Overal deden zich wrijvingen voor tussen rekruten en opleiders, vaak versterkt door culturele en politieke tegenstellingen. Sommige comparatieve studies stellen het Vlaams Legioen voor als „het zwarte schaap” onder de legioenen.⁵⁰ Dat komt omdat de VNV-leiding gevoelig was voor de klachten en herhaaldelijk officieel protesteerde. Sommige protesten zijn in de archieven beland. Met name een brief van De Clercq van maart 1942 waarin hij de talrijke klachten uit de brieven van vrijwilligers verwerkte, kreeg weerklank in de historiografie.⁵¹ Men mag in dit verband niet vergeten dat de VNV-leider zoals vele andere oudere VNV'ers sterk beïnvloed werd door de Eerste Wereldoorlog en de Frontbeweging. Soldatengrievens met een politieke inslag waren geen nieuw geluid en voor sommigen leek de geschiedenis zich te herhalen.⁵² Daarbij kwam dat het Vlaams Legioen minder dan alle andere Germaanse eenheden een eigen kader had. Het Vlaams-nationalisme had geen

48. Brief van Berger aan Rauter, 9 september 1942, gepubliceerd in N.K.C.A. IN 'T VELD, *De SS [...]*, blz. 687.

49. BAK, NS 33, 213. Bevel van Himmler, 14 januari 1943.

50. O.m. G. STEIN, *The Waffen SS: Hitler's elite guard at war (1939-1945)*, New York, 1966, blz. 162.

51. NSGWO II, German records microfilmed at Alexandria, T 175, Records of the Reich Leader of the SS and German Police, Roll 111, frames 2635482-2635486. Het stuk is niet gedateerd maar kan met zekerheid gesitueerd worden in maart 1942. Behalve een bloemlezing uit de klachten van de vrijwilligers stelde Staf De Clercq in zijn rapport enkele remedies voor: aanstelling van Vlaamse verbindingsofficieren en Vlaamse adjudanten van de compagniechefs die zouden instaan voor de geestelijke leiding van de Vlamingen. Verder vroeg De Clercq de onmiddellijke aanvang van de vorming van Vlaamse officieren.

52. Dat neemt niet weg dat ook Anton Mussert aan de klaagmuur stond in verband met het Nederlandse Legioen. De achtergrond was net dezelfde, nl. Mussert zag zich de vrijwilligers die hij geworven had ontglippen alsook de propagandistische mogelijkheid „zijn” legioen voor te stellen als het toekomstige Nederlandse leger van de Germaanse statenbond. Vergelijk N.K.C.A. IN 'T VELD, *De SS [...]*, blz. 362 en E. VERKADE, *Dienstneming van Nederlanders bij de vijand. Notities voor het hoofdwerk nr. 39*, Amsterdam, s.d. (onuitgegeven manuscript, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie).

militaire traditie zodat zich weinig officieren en onderofficieren onder de vrijwilligers bevonden. Dit alles neemt niet weg dat de hoofdoorzaak van de moeilijkheden de tegengestelde politieke doelstellingen waren van de nationalistisch geïnspireerde collaborerende bewegingen die een deel van de vrijwilligers recruteerden en de annexionistische SS-leiding die de vrijwilligers indoctrineerde. Tot op zekere hoogte was die indoctrinatie succesvol. Op basis van een rapport van de „SS-Feldpostprüfstelle”, schreef Berger aan Himmler medio 1942: „Wie noch in keinem Tätigkeitsbericht, so zeigt nun dieser, dass unsere Männer sich langsam in einer sehr positiven Art mit der Kirche auseinandersetzen und dass [...] draussen an der Front ein neuer Glaube wächst. Des weiteren, dass politisch gesehen, sowohl in der Waffen-SS wie in der Legion, Niederländer und Flamen sich vom grossdietschen Gedanken abwenden und sich auf ein Grossdeutschland einstellen”.⁵³ Een katholieke aalmoezenier en politiek gemandateerde van het Dietse VNV kon Berger missen als kiespijn. Toen de SS-leiding medio 1943 de tijd rijp achtte om met afschaffing van de Germaanse legioenen het laatste schijntje particularisme uit te roeien, kwam het in het Vlaams Legioen tot openlijk verzet.⁵⁴

53. NS 19 (Neu) 351. Berger aan Himmler, 9 september 1942. De „SS-Feldpostprüfstelle” controleerde op grote schaal de veldpost van en naar de Germaanse SS-vrijwilligers met als voornaamste bedoeling politieke informatie in te winnen. In een interne nota schreef Berger op 3 augustus 1942: „Die Feldpostprüfstelle war ihrem Aufgabe nach in erster Linie politisch und dann erst eine militärische Stelle. [...] Die Feldpostbriefe geben, uns ein genaues Bild über die von uns in den germanischen Ländern geleistete Arbeit”. Berger drukte erop dat de analyse van de brieven objectief diende te gebeuren en dat ook negatieve zaken moesten worden gemeld. „Negativ ist [...] wenn die Männer sich, anstatt zu Grossdeutschland bezw. zum grossgermanischen Raum zu bekennen, auf ihre Eigenständigkeiten, pochen und sich dann auf Separatrechte versteifen”.

54. Bruno De Wever, Cobdenstraat 42, 2018 Antwerpen.